

ДА ПЫТАННЯ АБ АНТЫРЭЛІГІЙНАЙ БАРАЦЬБЕ Ў 1939–1941 ГГ.
У ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ

Далучэнне заходніх рэгіёнаў Беларусі да БССР восенню 1939 г. стала вызначальнай падзеяй у гісторыі станаўлення беларускай нацыі, якая нарэшце дазволіла беларускаму народу аб’яднацца ў межах адной дзяржавы і аднавіць у поўнай меры гістарычную справядлівасць.

Для дасягнення гэтай мэты новаўтворанная заходняя вобласць Беларускай ССР павінны былі прайсці доўгі шлях, на якім з’яўляліся даволі сур’ёзныя перашкоды і які патрабаваў значнага прамежку часу. Паскарэнне тэмпаў савецызацыі Заходняй Беларусі у 1939–1941 гг. прывяло да істотных ператварэнняў ва ўсіх сферах грамадскага жыцця краю, якія мелі як станоўчыя, так і адмоўныя рысы. Змены адбыліся і ў рэлігійным жыцці рэгіёна.

Савецкая ўлада адразу ж прадэманстравала сваё негатыўнае стаўленне да рэлігійных канфесій, бо яна бачыла ў іх сваіх супернікаў, якія перашкаджалі замацаванню атэістычнай ідэалогіі на новых тэрыторыях. Ва ўсходніх абласцях БССР антырэлігійная кампанія амаль знішчыла Царкву, аднак у заходніх абласцях апошняя мела дастаткова моцныя пазіцыі. Так, як паведамляў сакратар ЦК КП(б)Б У. Малін у пісьме на імя старшыні ўпраўлення прапаганды і агітацыі УКП(б) Р. Аляксандраву ад 27 лютага 1941 г., у заходніх абласцях Беларусі на пачатак гэтага ж года мелася 446 касцёлаў, 542 царквы, 387 сінагог, 14 манастыроў і 1 416 святароў: 617 ксяндзоў, 506 папоў і 293 равіна [1, арк. 26]. Існавалі таксама тут каля 10 розных сектанцкіх арганізацый і груп, якія лічыліся прыхільнікамі артадаксальных вераванняў [Там жа, арк. 27–28].

Усе антырэлігійныя мерапрыемствы, што праводзіліся ў заходнебеларускім рэгіёне ў апошнія перадваенныя гады, адбываліся згодна з пастановамі УЦВК, СНК, НКУС і НКЮ пад жорсткім кантролем з боку ЦС Саюза ваяўнічых бязбожнікаў СССР на чале з Е. Яраслаўскім. Менавіта беларускі філіял ЦС СВБ арганізоўваў чытанні лекцый і дакладаў на атэістычную тэматыку сярод жыхароў гарадоў і мястэчак Заходняй Беларусі. Як адзначалася ў дакладной запісцы сакратара ЦК КП(б)Б У. Маліна ад 26 лютага 1941 г., усяго за 1940 г. было прачытана каля 526 лекцый: з іх 270 лекцый тычыліся прыродазнаўчых тэм і 256 – грамадска-палітычных праблематыкі. На лекцыях прысутнічалі прыкладна 57 тыс. чалавек. Пераважная колькасць лекцый была прачытана па тэмах «Марксізм і ленінізм аб рэлігіі» – 6, «Паходжанне

рэлігіі» – 30, «Маральнасць і рэлігія» – 26, «Царква і дзяржава ў СССР» – 41 і інш. Гэтыя лекцыі чыталі прадстаўнікі партыйнага і камсамольскага актыву і інтэлігенцыі. Аднак не ўсе лектары былі належным чынам падрыхтаваныя да вядзення дыскусій на антырэлігійныя тэмы. Так, напрыклад, студэнт 4 курса Мінскага медыцынскага інстытуту пасля прачытанай лекцыі на тэму «Аб паходжанні чалавека», адказваючы на пытанне слухача «Чаму зараз людзі не паходзяць ад малпаў?», адказаў: «Няма такой у гэтым неабходнасці» [Там жа, арк. 17–19].

Для належнай падрыхтоўкі лектараў у рэспубліцы адкрываліся месячныя курсы. Падобныя курсы працавалі ў Мінску летам 1940 г., на якіх займаліся каля 40 чалавек (з іх 12 – мясцовы актыў) [1, арк. 20].

Значна больш эфектыўнымі паказалі сябе адміністрацыйныя меры, якія выкарыстоўвалі органы савецкай ўлады для абмежавання дзейнасці каталіцкіх і праваслаўных прыходаў толькі душапастырскімі задачамі. Богаслужэнні можна было праводзіць і надалей, але ажыццяўленне дабрачынных мерапрыемстваў спачатку абмяжоўвалася, а потым, з часам, зусім было забаронена. Яшчэ больш балючы ўдар нанесла прыходам савецкая зямельная рэформа, якая не толькі закранула працэс размеркавання царкоўнай маёмасці, але і пазбавіла святароў магчымасці атрымоўваць прыбыткі з зямельных уладанняў [2, с. 293]. На святароў накладваліся вялізныя падаткі, якія ўжо было немагчыма сплаціць з дапамогай ахвяраванняў. Прышлося плаціць нават арэндную плату за карыстанне памяшканнямі сакральных аб'ектаў і за правядзенне ў іх сценах богаслужэнняў. Грашовыя памеры гэтай платы вызначаліся мясцовымі райвыканкамамі ў залежнасці ад таго, ці меркавалася перадаць у будучыні будынак храму нейкай савецкай установе або пакінуць вернікам. Калі ж партыйныя структуры хацелі прыбраць да сваіх рук нейкі сакральны аб'ект, на прыход накладвалася несумерная з фінансавымі магчымасцямі плата, каб пры неабходнасці канфіскаваць храм. Пасля канфіскацыі касцёлы, цэрквы і сінагогі маглі быць ператвораны ў бібліятэкі, сельскія клубы альбо кіназалы [3, с. 198].

У новых палітычных умовах становішча праваслаўных вернікаў стала змяняцца, прычым кардынальна. Найперш гэта было бачна ў тым, што з верасня 1939 г. пачаўся пераход святароў з Польскай Праваслаўнай царквы (ППЦ), якая за міжваенны перыяд набыла аўтакефалію, пад непасрэдную юрысдыкцыю Рускай Праваслаўнай царквы (РПЦ) [4, с. 140]. Аднак не ўсе царкоўныя дзеячы захацелі перайсці пад кіраванне Маскоўскай патрыярхіі. Так, незадоўга да прыходу савецкіх войск у Заходнюю Беларусь, яе пакінулі гродзенскі епіскап Сава (Саветаў) Савацееў і вікарны епіскап Віленскай епархіі Мацвей Сямашка. Перад сваім ад'ездам епіскап Сава паспеў прызначыць кіраўніком Гродзенскай епархіі замест сябе протаіярэя Рыгора Барышкевіча, члена мясцовай кансісторыі і настояцеля гродзенскага кафедральнага сабору. Сам жа епіскап, маючы афіцыйнае грамадзянства Югаславіі, выехаў спачатку ў Берлін, а затым у Румынію, а ў наступным годзе з Турцыі эміграваў ў ЗША [5, с. 44].

На далучаных тэрыторыях РПЦ імкнулася як мага хутчэй падпарадкаваць сабе большасць прыходаў, якія раней належалі ПАПЦ. Так, адразу ж пасля ад'езду з Гродна епіскапа Савы восенню 1939 г. архіепіскап Панцеляймон Ражноўскі, на той момант знаходзячыся на пакоі ў Жыровіцкім манастыры, паведаміў святарам Гродзенскай епархіі аб тым, што ён прымае на сябе кіраванне епархіяй. Гэты крок з боку Маскоўскай патрыярхіі не дазволіў епіскапу Астрожскаму Сымону Іваноўскаму заняць гродзенскую кафедру, бо ён адмовіўся ад прыезду ў мясцовую кансісторыю. Паўнамоцтвы архіепіскапа Панцеляймона падцвердзіў мітрапаліт Маскоўскі і Каломенскі Сергій Страгародскі, які надаў яму тытул Экзарха Патрыярхіі і ўзнагародзіў яго каштоўным крыжам на клобук.

Вясной 1940 г. РПЦ адправіла ў заходнія вобласці БССР дэлегацыю, якая складалася з ацалелых ад рэпрэсій кіруючых архіерэяў – архіепіскапаў Мікалая Ярушэвіча і Сергія Васкрасенскага. Першы быў прызначаны часовым кіраўніком Экзархіі, а ўладыка Сергій у пачатку 1941 г. нават атрымаў тытул мітрапаліта Літоўскага і Віленскага, а ў сакавіку таго ж года ён стаў Экзархам Літвы і Эстоніі. Гэтыя прызначэнні таксама спрыялі пераходу многіх епіскапаў у РПЦ [5, с. 45].

У больш складаным становішчы на заходнебеларускіх землях пасля верасня 1939 г. знаходзілася каталіцкае святарства. Каталіцкая царква канчаткова страціла статус адзінай дзяржаўнай рэлігіі, які раней забяспечваў ёй польскі ўрад, і па сутнасці аказалася па-за законам. Ксяндзы першапачаткова трапілі пад агентурны нагляд збоку НКУС, бо лічыліся інфарматарамі для польскага антысавецкага падполля (і не беспадстаўна) і агентамі нямецкай разведкі.

У адносінах да каталіцкіх святароў і вернікаў савецкае кіраўніцтва прымала як адміністрацыйныя захады, так і выкарыстоўвала рэпрэсіі і палітычны пераслед. Адміністрацыйныя меры ў дадзеным выпадку абмяжоўваліся, напрыклад, ліквідацыяй як фактычнай, так і юрыдычнай рэлігійных школ, канфіскацыяй царкоўнай маёмасці, зямельных надзелаў і інш. Арышты ж ксяндзоў адбываліся даволі часта. Яны абвінавачваліся ў сувязях з польскімі паліцэйскімі структурамі, шпіянажы на карысць замежных спецслужбаў. Служыцелі рэлігійных культаў тут называліся не інакш, як «варожыя, патрыятычна настроеныя контррэвалюцыйныя элементы», якія распаўсюджвалі ілжывыя чуткі сярод мясцовага насельніцтва і праводзілі антысавецкую агітацыю [6, с. 59].

Аднак па меры ўзмацнення наступу на рэлігійныя вераванні каталіцкія святары сталі выступаць у абарону хрысціянскіх духоўных каштоўнасцей, актыўней праводзіць пастырскую працу сярод вернікаў. У сваіх казаннях ксяндзы заклікалі захоўваць веру, прытрымлівацца царкоўных канонаў і традыцый у паўсядзённым жыцці, вучыць дзяцей рэлігіі, не слухаць атэістычную прапаганду і змагацца з савецкім ладам усімі магчымымі сродкамі [5, с. 43].

Падчас антырэлігійнай кампаніі 1939–1941 гг. значна скарацілася колькасць вернікаў у яўрэйскіх рэлігійных грамадах. Савецкае заканадаўства абмежавала дабрачынную дзейнасць іўдаістаў, пазбавіўшы іх права мець вучэбныя ўстановы як рэлігійнага, так і свецкага характару. Таксама забаранялася праводзіць абрады за межамі сінагог, што прыносіла вялікую шкоду фінансавай бяспецы грамад, прымушаючы іх існаваць толькі за кошт ахвяраванняў [7].

Яўрэйскія клерыкалы неаднаразова становіліся ахвярамі сталінскіх рэпрэсій, калі з восені 1939 г. пачаўся працэс па закрыццю яўрэйскіх культавых будынкаў. Органы НКУС пачалі абвінавачваць клерыкалаў ў сувязях з замежнымі міжнароднымі яўрэйскімі арганізацыямі, у шпіянажы на карысць ЗША [Там жа].

Неабходна падкрэсліць, што ў 1939–1941 гг. антысавецкая дзейнасць у Заходняй Беларусі не здолела дасягнуць значных памераў, сфарміраваць сур'ёзны супраціў савецкай уладзе.

У апошнія перадваенныя гады ў заходніх рэгіёнах БССР адбыліся буйныя пераўтварэнні ў жыцці розных канфесій. Антырэлігійная палітыка савецкага ўрада паказала сваю эфектыўнасць на практыцы, карэнна змяніўшы сацыяльнае аблічча грамадства. Атэістычная прапаганда прывяла да закрыцця многіх храмаў, скарачэння колькасці святароў, а работа царкоўных прыходаў у краі была паралізавана ці цалкам прыпынена.

ЛІТАРАТУРА

1. Докладные записки и сообщения ЦК и обкомов КП(б)Б о деятельности церковных организаций и религиозных сект и состоянии антирелигиозной пропаганды в западных областях БССР, работе Брестского областного комитета Общества Красного Креста, ходе набора курсантов в аэроклубы и др.: 13 сентября 1940 г. – апрель 1941 г. // НАРБ. – Ф. 4п. Воп. 1. Спр. 16930. Арк. 1–44.
2. *Бракель, А.* Пад чырвонай зоркай і свастыкай: Баранавіччына ў 1939–1944 гг. / А. Бракель ; пер. з ням. мовы У. Папковіча ; навук. рэд. М. Кароль. – Смаленск : Інбелкульт, 2018. – 486 с.
3. *Латышонак, А.* Гісторыя Беларусі з сярэдзіны XVIII ст. да пачатку XXI ст. / А. Латышонак, Я. Мірановіч ; навук. рэд. А. Пашкевіч. – Вільня–Беласток : Ін-т беларусістыкі, Беларускае гістарычнае таварыства, 2010. – 368 с.
4. *Харченко, О.* Организация церковной жизни в Западной Беларуси (сентябрь 1939 г. – июнь 1941 г.) / О. Харченко // Беларус. гіст. зборнік. – 2010. – № 33. – С. 142–145.
5. Рижский мир в судьбе белорусского народа. 1921–1953 гг. : в 2 кн. / НАН Беларуси, Ин-т истории / редкол. : А. А. Коваленя [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2014. – Кн. 2. – 335 с.
6. *Ярмусик, Э. С.* Католический Костёл в Белоруссии в годы второй мировой войны (1939–1945) / Э. С. Ярмусик. – Гродно : ГрГУ, 2002. – 240 с.

7. *Розенблат, Е. С.* «Еврейские клерикалы» и советская власть в западных областях Белоруссии (1939–1941 гг.) / Е. С. Розенблат [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.vostslavia.narod.ru/conference_1939/Rosenblat1939.htm. – Дата доступа: 25.03.2023 г.